

Jerzy Gwiazda

SKŁADNIA ŁACIŃSKA

próba opracowania wybranych elementów gramatyki języka łacińskiego z zakresu składni bądź elementów gramatyki pomocnych w rozumieniu składni

CZĘŚCI MOWY (*Partes orationis*)

podstawowe kategorie wyrazów w języku

odmienne (*declinabiles*)

- przez przypadki, liczby, rodzaje (deklinacja)

1. rzeczownik (*substantivum*)
2. przymiotnik (*adiectivum*)
3. zaimek (*pronomem*)
4. liczebnik (*numerales*)

- przez osoby, liczby, czasy, tryby, strony (koniugacja)

5. czasownik (*verbum*)

nieodmienne (*indeclinabiles*)

6. przysłówek (*adverbium*)
7. przyimek (*prepositio*)
8. spójnik (*coniunctio*)
9. wykrzyknik (*interiectio*)
10. partykuła (*particula*)

SKŁADNIA

gr. *σύνταξις* (łac. *synkaxis*; stąd: syntaktyka, syntaksa)

łac. *constructio* (nazwa się nie przyjęła; nazwa ogranicza składnię tylko do wiedzy o strukturze zdania – wiedzy o łączeniu wyrazów w wyższe jednostki znaczeniowe)

Składnia to dział gramatyki zajmujący się:

1. **łączeniem wyrazów w wyższe jednostki znaczeniowe to jest wypowiedzenia (czyli strukturą zdania),**
2. **użyciem (też znaczeniem i funkcją) form fleksyjnych w wypowiedzeniach.**

Wypowiedzenie to wyraz lub grupa wyrazów, połączona według zasad obowiązujących w gramatyce danego języka, zawierające pewną myśl

Podział wypowiedzeń ze względu na obecność formy osobowej czasownika:

1. **zdania** – wypowiedzenia zawierające formę osobową
np. *Pater noster aegrotat.*
2. **oznajmienia (równoważniki zdania)** – występuje w nich brak formy osobowej
np. *pater noster aegrotus*

Obok zdań i oznajmień istnieją także **wypowiedzi ułamkowe**, w których mówiący urywa wypowiedź lub opuszcza jakąś jej część.

W tekstach antycznych jest mało oznajmień. Ich szczegółowa znajomość posiada niewielkie znaczenie dla praktycznego opanowania języka, co tutaj mamy głównie na względzie, dlatego w naszych rozważaniach je wykluczamy, zajmować się będziemy tylko zdaniami.

Mówiąc o zdaniach będziemy mieć na uwadze zarówno ich strukturę jak i użycie w nich form odmiany wyrazów.

Grupy wyrazów i stosunki zachodzące między nimi:

1. niewspółrzędne (podrzędności i nadrzędności): związki zgody, rzędu oraz przynależności
2. współrzędne (szeregi), np. *noce i dnie*

ZDANIE – wypowiedzenie z zawierającą osobową formą czasownika

PODZIAŁ ZDAŃ

ze względu na stopień skomplikowania:

1. pojedyncze
2. złożone: współrzędnie (zdania współrzędne)
bądź podrzędnie (zdania podrzędne i nadrzędne)

ze względu na cel wypowiedzi:

1. oznajmujące – konstatujące fakty, powiadamiające o czymś
2. pytające – zmierzające od uzyskania brakującej mówiącemu informacji
3. rozkazujące – mające wywołać u kogoś określoną reakcję
wolitywne: rozkazujące i życzące
4. wykrzyknikowe – wyrażające stany czuciowe; zdaniami takimi mogą być wszystkie zdania poprzednich kategorii w zależności od intonacji mówiącego i od odpowiedniej intonacji

ze względu na obecność przysłówka lub innego wyrazu przeczącego

1. przeczące
2. twierdzące

ze względu na stopień samodzielności

1. niezależne
2. zależne

PODZIAŁ ZDAŃ PODRZĘDNYCH

ze względu na wskaźnik zespolenia:

1. spójnikowe
2. względne
3. bezspójnikowe

ze względu na funkcję uzupełniającą do zdania nadrzędnego:

1. podmiotowe
2. orzecznikowe
3. przydawkowe
4. dopełnieniowe
5. okolicznikowe

CZĘŚCI ZDANIA

Części zdania to role czy funkcje jakie pełnią wyrazy wchodzące w skład zdania. Nie wszystkie jednak kategorie wyrazów (części mowy) są zdolne do pełnienia tej czy innej roli bądź funkcji, gdy wchodzą w skład zdania. Inaczej mówiąc, nie wszystkie wyrazy bywają częściami zdania.

Częściami zdania nie są, choć materialnie w skład zdania wchodzą:

- spójniki
- przyimki
- wykrzykniki
- partykuły
- oddzielnie brane człony zestawień słowotwórczych, tj. zespołów wyrazów oznaczających jeden przedmiot np. *res publica, ius iurandum*
- poszczególne elementy złożonych form gramatycznych np. *laudatus est, laudaturum sum*
- rzeczowniki w wołaczu

Wyróżniamy następujące części zdania:

1. **podmiot (*subiectum*)** – osoba lub rzecz, o której w zdaniu jest mowa, która coś robi, lub z którą coś się dzieje; jest to jedyna część zdania bezwzględnie nadrzędna, jest nadrzędna w stosunku do wszystkich części zdania; jest zawsze jest określana (nadrzędna), nigdy nie określająca (podrzędna)
2. **orzeczenie (*praedicatum*)** – czynność, którą wykonuje podmiot lub stan, w którym podmiot znajduje się; jest to ta część zdania, która jest podrzędna tylko wobec podmiotu; nie ma zdań bez orzeczenia – każde zdanie dopóki pozostaje zdaniem ma orzeczenie;
 - **proste (czasownikowe)**
 - **złożone (imienne): łącznik (*praedicativum*) + orzecznik (*copūla*)**

określenia:

3. **przydawka (*attributum*)**
4. **dopelnienie (*obiectum*)**
5. **okolicznik (*adverbiale*)**

PRZYDAWKA (*attributum*)

- określenie do rzeczownika lub jego ekwiwalentu

1. rzeczowna

- a) rzeczownikowa *urbs Roma*
[zw. zgody co do przypadku, rodzaju, zwykle też liczby]

- b) dopełniaczowa *liber puellae*
[zw. rządu, wymaga dopełniacza]

- c) przyimkowa *scientia sine prudentia*
[zw. przynależności]

2. przymiotna

[zw. zgody co do przypadku, rodzaju oraz liczby]

- a) przymiotnikowa *amicus bonus*
- b) zaimkowa *domus mea*
- c) liczebnikowa *pars prima*
- d) imiesłowowa *homo tacens*

3. okolicznikowa

przydawka przymiotna albo rzeczowna, która tylko formalnie odnosi się do rzeczownika, a znaczeniowo (funkcjonalnie) odnosi się do czasownika i przez to znaczeniowo jest okolicznikiem

DOPEŁNIENIE (obiectum)

- określenie do czasownika, przymiotnika bądź przysłówka
- łączy się zawsze w związku rządu

podział podstawowy:

1. **bliższe** – przy zamianie zdania na stronę bierną staje się podmiotem
(zawsze przypadkowe – przypadki zależne)
2. **dalsze** – przy zamianie zdania na stronę bierną zachowuje postać niezmienną
 - a) przypadkowe (przypadki zależne)
 - b) przyimkowe (przez wyrażenie przyimkowe)
 - c) bezokolicznikowe
 - d) ACI

OKOLICZNIK (adverbiale)

- określenie do czasownika, przymiotnika, przysłówka
- łączy się zawsze w związku przynależności
- może nim być przysówek albo rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik (forma przypadkowa z przyimkiem bądź bez niego)

1. czasu
2. miejsca
3. sposobu
4. przyczyny
5. celu
6. warunku
7. przyzwolenia
8. względu
9. miary
10. akcesoryjny
11. skutku
12. towarzyszenia
13. porównania
14. zastępstwa
15. odpowiadania

ZWIĄZEK ZGODY (Syntaxis convenientiae vel congruentiae)

- związek syntaktyczny oparty na stosunku podrzędności
- występuje w nim akomodacja składnika podrzędnego do nadrzędnego pod względem każdej możliwej kategorii gramatycznej (przypadka, liczby, rodzaju, osoby)
- zachodzi między:
 - a) orzeczeniem czasownikowym a podmiotem (co do osoby i liczby)
 - b) orzeczeniem imiennym (orzecznikami) a podmiotem:
 - orzecznik rzeczownikowy (co do przypadku, zwykle też liczby i rodzaju)
 - orzecznik przymiotnikowy (co do przypadku, liczby oraz rodzaju)
 - c) wszystkimi przydawkami przymiotnymi a rzeczownikiem (co do przypadku, liczby oraz rodzaju)
 - d) przydawką rzeczowną rzeczownikową a rzeczownikiem (co do przypadku, rodzaju oraz zwykle liczby)

ZWIĄZEK RZĄDU (Syntaxis rectionis vel casuum)

- związek syntaktyczny oparty na stosunku podrzędności
- występuje w nim akomodacja składnika podrzędnego do nadrzędnego tylko pod względem przypadku – człon nadrzędny wymaga, aby podrzędny występował w odpowiednim przypadku
- człon podrzędny to rzeczownik bądź wyrażenie przyimkowe
- zachodzi między:
 - a) przydawką rzeczowną dopełniaczową a rzeczownikiem
 - b) dopełnieniem a czasownikiem, przymiotnikiem i przysłówkiem

ZWIĄZEK PRZYNALEŻNOŚCI

- związek syntaktyczny oparty na stosunku podrzędności
- występuje w nim brak formalnej (gramatycznej) zależności członu podrzędnego od nadrzędnego
- człon podrzędny związany jest z nadrzędnym logiką, myślą oraz znaczeniem (powiązanie logiczno-semantyczne)
- zachodzi między:
 - a) przydawką rzeczowną przyimkową a rzeczownikiem
 - b) okolicznikiem a czasownikiem, przymiotnikiem i przysłówkiem

BIBLIOGRAFIA

1. *Składnia*, skrypt do wykładu prof. A. Budzisa (maszynopis), KUL Lublin
2. J. Wikarjak, *Gramatyka opisowa języka łacińskiego*, Warszawa 2007
3. Z. Samolewicz, T. Sołtysik, *Składnia łacińska*, Kraków 2006